BIOLÓGUS KASSZANDRÁK

A népesedésrobbanás napjaink egyik axióma-szerű közhelye. Van, mindnyájan tudunk róla, tudjuk, hogy világszerte lázasan keresik rá a megoldást, de egyelőre csak a gyarapodás felvetette súlyos problémák száma növekszik. Úgy tetszenék, mintha az emberiség gyors gyarapodása és az ezzel összefüggő társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális problémák mindig – vagy legalábbis Malthus ideje óta egyfolytában – az érdeklődés homlokterében álltak volna. Pedig az igazság korántsem ez.

Alig több, mint húsz esztendeje annak, hogy a népesedési kérdésre felfigyeltek, hogy a világsajtó riadót fújt, könyvek kezdtek megjelenni, szakbizottságok, tanulmányi csoportok alakultak, s számos természetkutató, szociológus, felelős politikus és publicista megkísérelte felrázni a világ közömbös közvéleményét, megpróbálta ráterelni a figyelmet erre a „példa nélkül álló", „égő és azonnali megoldást követelő", de „rövid úton semmiképpen meg nem oldható" kérdésre.

Az első ENSZ-közgyűlés, melyet ténylegesen foglalkoztatott a világnépesség ügye, s mely kerek egy hónapig tartó vita után szavazattöbbséggel úgy döntött, hogy segítséget kell adni a születések számának korlátozására törekvő országoknak, az 1962-es volt. Néhány évvel korábban Ceylon (Sri Lanka) kormánya még hasztalanul folyamodott, az ENSZ-hez segítségért népesedési problémája megoldása végett. Rövid úton elutasították.[1]

Ma is túlzás volna azt állítani, hogy mindenütt egyformán tisztában vannak a demográfiai kérdés súlyával. „Egyes körökben – olvassuk egy haladó katolikus népesedési szakember, a francia J. Moerman könyvében – még most sem hajlandók szembenézni a té-

nyekkel és azoknak a Föld minden országára, minden térségére, az egész emberiségre kiható következményeivel. A régi látásmód sokfelé hat ma is, és nehéz megváltoztatni. Számos országban a népes család mélyen gyökerezik a hagyományokban, a vallások évszázadok óta elültették a korlátlan sokasodás eszméjét, sok ember számára valósággal felfoghatatlan az, hogy belátható időn belül a kisebb létszámú család válik – a kényszerítő körülmények folytán – általános szabállyá”[2]

Mi az oka a népesedési kérdés iránt tanúsított hosszan tartó közömbösségnek? Egyebek között talán az is, hogy nem elég „kézzelfogható”. Az emberek többségét – a közvéleményt – azok a kérdések foglalkoztatják, amelyek szemmel látható változást idéznek (vagy idézhetnek) elő a mindennapok életében. Ilyenek a gazdasági, a termeléssel szorosan összefüggő kérdések s a politikai problémák egy része. A túl nagy – vagy a túl alacsony – termékenység, a népesség gyarapodása (vagy az eleinte még észrevehetetlen fogyás) következményeit azonban csak 25, 50 vagy esetleg 70 év múlva érezzük meg.

Nem egy országban semmi egyebet nem látnak a népesedési kérdés állandó napirenden tartásában, mint neokolonialista misztifikációt. S ebben – bizonyos értelemben – van is némi igazság. A bukaresti Népesedési Világkonferencián René Dumont, az ismert nevű ökológus-író keserű gúnnyal ezeket mondotta: „Nem kétséges, hogy a népesedésrobbanás a neokolonializmus és az elnyomó imperializmus leghűségesebb szövetségese. Mert emiatt adósodnak el még jobban a szegény országok, és emiatt válnak még inkább függővé, kiszolgáltatottá!”

A HALADÁS VALLÁSA

Amennyire hihetetlen, annyira igaz, hogy egy-két emberöltővel ezelőtt még csak igen kevesen látták előre a napjainkban bekövetkező népesedésrobbanást, és senkit sem aggasztott különösképpen a már hosszú ideje gyors – és egyre gyorsuló – ütemben gyarapodó világnépesség ügye, még magukat az úgynevezett jövőkutatókat, napjaink futurológusainak előfutárait sem.

Igaz, Engels gondolt a túlnépesedés lehetőségére. Egyik 1881-ben Kautskyhoz intézett levelében ezeket írta: „Persze elvontan fennáll a lehetősége annak, hogy az emberek száma olyan nagy lesz, hogy korlátozni kell szaporodásukat. Ha azonban a kommunista társadalom valamikor szükségesnek látja majd éppen úgy szabályozni az emberek termelését, mint a dolgok termelését már szabályozta, akkor éppen ez a társadalom és csakis ez lesz az, amelyik ezt nehézség nélkül véghezviszi... Mindenesetre az akkori emberek dolga, hogy akarják-e ezt egyáltalán, mikor és miképpen, milyen eszközöket kívánnak alkalmazni. Nem tartom magam hivatottnak, hogy e tárgyban indítványokat vagy tanácsokat adjak nekik. Olyan okosak, mint mi, nyilván az akkori emberek is lesznek.”

A polgári filozófia legjelesebb képviselői még olyan messze sem mentek el ennek a kérdésnek az elemzésében, mint a marxisták. Herbert Spencer, angol pozitivista filozófus (1820–1903), az úgynevezett organikus népesedéselmélet meghirdetője így vélekedett a népesedésről: „A tökéletesedés és a szaporodási képesség mindig és mindenhol ellentétben van egymással. Ebből az következik, hogy a további fejlődés valószínűleg a népesség csökkenését vonja maga után.”

Az első világháborút megelőző és követő években a malthusi elméletet – bár éppen megbotránkoztató volta miatt jobban ismerték, mint bármely más közgazdasági tételt – senki sem vette, nem vehette túlságosan komolyan. Már csak azért sem, mert a Malthus utáni évszázad maga volt az elmélet eleven cáfolata. A világnépesség a XIX. században gyorsan nőtt, gyorsabban, mint bármikor azelőtt, de az egy főre eső létfenntartási eszközök termelése – különösen az iparilag és mezőgazdaságilag fejlett (s legfőképpen a gyarmatbirodalmakkal is rendelkező) országokban – még gyorsabban. Ez természetesen a legkevésbé sem vezetett a tőkésprofit csökkenéséhez, azt azonban egyre inkább lehetővé tette, hogy a szorosan vett létfenntartási cikkekből a dolgozó rétegek is megfelelőbb arányban részesüljenek.

A harmincas években a nagy világgazdasági válság kilátástalansága és a fasizmus veszedelmes térhódítása közepette az egyetlen reménysugarat a haladás „vallása", a tudományba és a szüntelen fejlődés törvényszerű voltába vetett hit jelentette: ideig-óráig az anarchia és az önkény fékezheti az ésszerűség felülkerekedését, de végül is a társadalmi és műszaki haladásnak szükségszerűen érvényesülnie kell. Ezen az értékrenden belül hogyan is lehetett volna helye a Föld végessége, a nyersanyagok kimerülése gondolatának, a fejlődés esetleges veszélyei előrelátásának, a túlnépesedés akárcsak elméleti feltételezésének? „Aki azt merte volna mondani – írja Garrett Hardin, a túlzó amerikai demográfiai iskola egyik ismert képviselője –, hogy létezhet valamiféle népesedési világkérdés, az magát a haladás vallását, a kor egyetlen, valóban egyetemes hitét támadta volna meg.[3]

RÖVIDLÁTÓ JÖVŐKUTATÓK

A népesedés kérdése iránti közömbösséget szemléltetően bizonyítja a húszas években Angliában és az Egyesült Államokban *Today and Tomorrow* (Ma és holnap) gyűjtőcímen kiadott érdekes és népszerű jövőkutató könyvsorozat, melynek valamennyi kötete csupa romantikus és metaforikus címet viselt, mint: *Proteus vagy az intelligencia jövője* (Lee Vernon), *Sybilla vagy a jövendőmondás feltámadása* (C. A. Mace), *Pygmalion vagy a holnap orvosa*. (R. McNair Wilson).

Mindennek a jövőjéről szó esett a mintegy 80 kötetre terjedő sorozatban: a hindukéról éppúgy, mint az élelmiszerekéről, a képzőművészetéről, akárcsak a bűnözésről (ez utóbbi könyvet biblikus utalással Káin neve „fémjelezte"). Bertrand Russell, az *Icarus vagy a tudomány jövőjé*nek szerzője, szembeszállva az akkori idők közfelfogásával, igen borúlátóan ítélte meg a műszaki haladást: úgy vélte, hogy a technika diadala nem hozhat áldást az emberiségre. *Daedalusá*ban J. B. S. Haldane, a húszas évek nagy angol természettudósa előre látta, hogy napjainkban a matematikai fizika átadja helyét és elsőbbségét a biológiának. Az orvostudomány – jósolta Haldane – gyakorlatilag legyőzi a fertőző betegségeket, és olyan új találmányok, mint a nitrogénrögzítés, megsokszorozzák a gabonatermést, 1951 körül a biológusok laboratóriumaiban „megszületik" a lombik-bébi. (Nem kétséges, hogy Aldous Huxley világhíres anticipációs regényéhez, a *Szép új világ*hoz Haldane adta az ötletet.)[4]

Egyetlenegy kérdés: a világnépesség jövője – az abszolút vagy relatív túlnépesedés lehetősége – nem ragadta meg a *Ma és holnap* sorozat egyetlen jövőkutató szerzőjének a figyelmét sem. De még egy olyan ragyogó fantáziájú íróét és amatőr történészét sem, mint H. G.

Wells, aki legjelentősebb művének, *A világtörténet alapvonalai*nak (1925) zárófejezetében e-képpen vázolta elképzelését a majdan eljövő, társadalmi igazságon alapuló „világállamról”: „A világegyetem tanítómesterének, az embernek a vezetése alatt az, egységes, a fegyelmezett, az atomok titkos erejével és a tudásnak eddigelé álmunkban sem remélt fegyverzetével vértezett, örökké elhaló meg újra születő, örökké friss és sóvár élet hamarosan úgy megveti lábát e földön, hogy birodalmát a csillagokig terjeszti ki.” E sorokat olvasva önkéntelenül felvetődik a kérdés: azért terjeszti-e ki birtokát az ember a csillagokig, mert nem lesz többé helye a földön, vagy pedig egyszerűen csak azért, mert terjeszkedni akar? A válaszszal H. G. Wells örökre adósunk maradt.

Wellshez hasonlóan nem foglalkoztatta a demográfiai probléma jó ideig A. J. Toynbeet, a történetírás „nagy öregét” sem. A jelent és a jövőt a múltból inkább megtermékenyíteni, mint levezetni óhajtó nagy angol történész a harmincas évektől kezdve, mintegy két évtizeden át egymás után adta ki monumentális világtörténetének köteteit. A népesedési kérdésről azonban hiába próbálnánk a toynbeei életműből tájékozódni. „Dr. Toynbee *A Study of History*jának VI. kötete végén található név- és tárgymutatóban – jegyzi meg maliciózusan Aldous Huxley – Popilius Laenes neve ötször fordul elő, a batamaki Porphyriusé hétszer; de az a szó, amelyet joggal a kettő között keresünk: a népesség (population) hiányzik a mutatóból…”

A MODERN ORVOSTUDOMÁNY FELELŐSSÉGE

Minerva baglya alkonyatkor kezdi el röptét – tartja a régi római mondás. Utólag, visszanézetben könnyű fantáziaszegénységgel vádolni azo-

kat a jövőkutatókat, akik egy merőben új, a történelmi tapasztalattól eltérő, sőt bizonyos értelemben paradoxális helyzet kialakulását nem látták – nem láthatták – előre. A modern orvostudománynak azokra a vívmányaira gondolok itt elsősorban, amelyek nem a fokozatosan javuló anyagi helyzetben, relatív jólétben, hanem éppen a nyomorúságban élők sorai között idéztek elő demográfiai robbanást.

Alfréd Sauvy, az idős francia népesedési szakember – akitől a „harmadik világ" elnevezés is ered –, a modern időknek ezt a paradoxonát annak tulajdonítja, hogy az egyik „civilizációból" (értsd: technikai-tudományos fejlettségi fokról) a másikba áthatoló technikák nem terjednek azonos sebességgel, és ez súlyos torzulásokhoz vezethet. Jelen esetben a szóban forgó technikák – Sauvy szerint – három csoportba oszthatók:

1. a halált legyőző,
2. a születésszabályozó és
3. a termelést növelő technikák csoportjába.

E háromból nyilvánvalóan a leggyorsabban a halált legyőző technikák terjedtek el. Alkalmázasukhoz ugyanis nem volt szükség a lakosság aktív közreműködésére. Mert elég volt például, ha járvány esetén a Kairó vagy Bombay vízellátását biztosító medencékbe egy kevés klórt vagy hipermangánt öntöttek, hogy ezzel máris százezrek életét mentsék meg. Ez nem került sokba, és nem követelt különös szakértelmet. Hasonló a helyzet a védőoltásokkal is. Ha nincs orvos, de van oltószer – írja Sauvy –, kioktatnak valakit, és az jól-rosszul beoltja a népet. Száz veszélyeztetett közül 99 így is életben marad.[5]

A születésszabályozó vagy a földet jobban megművelő, trágyázó, mélyszántó stb. technikák elterjedéséhez időre – talán több nemzedékre – van szükség. Számos beidegzett szo-

kást, hagyományt, előítéletet, babonát kell előzetesen legyőzni.

Minden egyszerűsítése ellenére Sauvy megállapításaiban kétségtelenül sok az igazság.

KASSZANDRÁK FELVIRRADÓ NAPJA

Mégis hamis volna az a kép, melyet közvetlen elődeink tudományos előrelátásáról alkotunk, ha nem említenők meg, hogy már attól az időtől kezdve, amikor Toynbee még csak világtörténetének első kötetein dolgozott, néhány jószemű természetbúvár – Karl Sax, Julian Huxley, Robert C. Cook – riadót kezdett fújni olyan kérdések körül, mint a népesedés, az erdőirtás, a talajerózió stb.

1928-ban a New Yorkban megjelent *The Future Growth of World Population* (A világnépesség növekedése a jövőben) című tanulmány szerzői, az akkori idők legjobb népesedési szakemberei úgy vélték, hogy Földünk lakóinak száma 2000-ig legkevesebb 6 milliárdra, esetleg 6,5 milliárdra emelkedik. Lehet, hogy a távoli, 72 esztendős kilátásként a 6 milliárdos jóslat nem tetszett még ijesztőnek. Attól azonban *úgyszólván* minden szakember, tartózkodott, hogy levonja a saját előrejelzéséből logikusan eredő következtetést: ha 2000-ig valóban 6 vagy 6,5 milliárdra emelkedik a Föld népessége, akkor a XXI. század végén esetleg már 25, 50 vagy éppenséggel 100 milliárd ember nyüzsöghet a Földön! „Úgyszólván”-t írtam, mert egy-két kivételt magam is ismerek: A. Landry például Párizsban még 1934-ben közzétette *La révolution démographique* (A népesedésforradalom) című művét; 1938-ban Londonban is kiadtak egy a népesedés jövőbeni alakulásával foglalkozó érdekes tanulmányt *The Population Problem; the experts and the public* (A népesség kérdése; a szakértők és a közönség) sokat-

mondó címen. Szerzői: T. H. Marshall, A. M. Carr-Saunders és mások.

A Kasszandráknak sohasem volt irigylésre méltó sorsuk. Beleláttak a jövőbe, szóvá is tették félelmeiket, de szavuknak senki sem adott hitelt. A trójai tragédiát megjósoló, ám meghallgatásra nem találó királylány sorsa jutott osztályrészéül annak a néhány természetbúvárnak is, akinek már a harmincas, negyvenes években valóságos vesszőparipája volt az eljövendő népesedésrobbanás. Igaz, egyesek alaposan el is túlozták félelmeiket. William Wogt például 1948-ban megjelent *Road to Survival* (Az életbenmaradás útja) című könyvében Malthust túllicitálva azt követelte, hogy a Világszervezet tagadjon meg minden orvosi támogatást azoktól az országoktól, amelyeknek népessége nagyon gyorsan nő.

Aztán, valamikor 1960 körül, egyszer csak fordult a kocka. Robert C. Cook, a washingtoni population Reference Bureau alapítója (és a „demográfiai robbanás" metafora meghonosítója) egyike volt ama keveseknek, akik hosszú időn át szaktanulmányokat készítettek a népesedési kérdés állásáról, s megküldték ezeket híranyagként a sajtónak. A Cook-féle anyagokat felhasználó újságok és folyóiratok növekvő száma egyértelműen mutatja az irányzat megfordulását:

	Ismert sajtóhivatkozások száma
1952	231
1960	1216
1961	3334
1962	5725
1963	6514[6]

A biológus Kasszandrák végre meghallgatásra találtak. A hatvanas évektől kezdve már magát a nagy öreget, Toynbeet is komolyan foglalkoztatta a demográfia kérdése.[7] Utolsó könyvének, a *Mankind and Mother Earth* (Az emberfia és

a Földanya) tárgymutatójában a Pontifex maximus után nemcsak a population szót találjuk meg, hanem a population explosions-t (népesedésrobbanások) is. A könyv többször utal mind az elmúlt idők, mind a jelenkor népesedési problémáira.

Ma már aligha képzelhető el olyan, az emberiség múltjával, de különösen jelenével és jövőjével foglalkozó írásmű, melynek ne lenne szerves része a népesség és a népesedés kérdése.